

Henk Schaftenaar

De Krijgsspelkaart van Amersfoort en omgeving

Inleiding

Onlangs werd ik de gelukkige eigenaar van zesentwintig kaartbladen waarop een deel van de Utrechtse Heuvelrug en Eemland afgebeeld staan. De bijzonder fraai ingekleurde kaarten, formaat 40 x 50 centimeter (met marge 50 x 60 centimeter), zijn op steen gelithografeerd en hebben een schaal van 1:10.000. Naast de nauwkeurige weergave van het reliëf door middel van hoogtelijnen en tranches zijn vrijwel alle landschappelijke elementen weergegeven. Het jaar van vervaardiging, de naam van de maker en/of de uitgever, alsmede de reden waarom ze gemaakt zijn, worden echter nergens op de kaart vermeld.

Geschiedenis

Op het eerste gezicht was het duidelijk dat de kaarten omstreeks 1910 gemaakt moesten zijn. Navraag bij de Topografische Dienst leerde dat het bladen waren die hoorden bij de geheime *Krijgsspelkaart van Amersfoort en Omgeving*. Veel meer was er over de kaart niet bekend. Ook in de literatuur is weinig over krijgsspelkaarten te vinden. De enige aangetroffen, verwante tekst werd geschreven door Koeman. Hij schrijft dat er verschillende kaarten geweest zijn die een functie bij het (militaire) onderwijs gehad hebben.

Koeman noemt in totaal zeven uitgaven die in de periode 1841 tot 1909 verschenen en die gebruikt moeten zijn om er het 'oorlogsspel mee te spelen'. Alle door Koeman gemelde kaarten zijn getekend op een veel kleinere schaal (1:100.000 en 1:200.000) dan de kaart die hier centraal staat (1:10.000). Naast de zeven 'nieuw vervaardigde' kaarten die Koeman beschrijft, bestond er nog een andere methode om aan kaarten te komen die gebruikt konden worden bij militaire oefeningen binnenskamers. Hiertoe werden de bladen van de *Topographischen en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden* op de schaal 1:50.000 langs fotografische weg vergroot tot een schaal van meestal 1:8.000. De details die je bij een dergelijke schaal zou mogen verwachten staan er dan vanzelfsprekend niet op. Dit was bij de binnenskamers militaire oefeningen, zeker als men op de kaart in heuvelachtig terrein opereerde, een handicap. Slechts bij een nauwkeurige voorstelling van het terrein zou antwoord gegeven kunnen worden op alle bij een oefening voorkomende vragen. De uitvergroete 1:50.000-bladen gaven hiertoe te weinig informatie en de kaarten die Koeman noemt (1:100.000 en 1:200.000), zullen ook niet gedetailleerd genoeg geweest zijn. Er was dus reden om een nieuwe, meer gedetailleerde kaart te maken die gebruikt zou kunnen worden bij het militaire onderricht. Het tekenwerk zou worden opgedragen aan de officieren der Militaire Verkenningen die daar een opleidingscursus volg-

Detail van blad 1 (Huizen en omgeving) van de *Krijgsspelkaart van Amersfoort en Omgeving*, schaal 1:10.000 (1907-1913).

den. Het zou voor hen een uitstekende oefening worden in het terreintekenen. Dit werd de *Krijgsspelkaart van Amersfoort en Omgeving*. Het is wel duidelijk dat deze nieuwe kaart niet behoort tot de uitvergroete bladen van de TMK 1:50.000-serie. Ook wordt hij niet bij Koeman genoemd. Wilde ik er meer over te weten komen dan betekende dit dat er gezocht zou moeten worden in het archief van de Topografische Dienst dat in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag bewaard wordt. Via de voorlopige plaatsingslijst van dit archief trof ik een omslag aan met de titel *Krijgsspelkaart, 1908-1909*². Uit de bewaarde stukken blijkt dat de geschiedenis van deze krijgsspelkaart begint in 1907, toen de Chef van de Generale Staf, de Luitenant-Generaal Kool mondeling opdracht gaf aan de Directeur der Militaire Verkenningen een nieuwe krijgsspelkaart te ontwerpen. Ook lezen we dat er door de Afdeling der Militaire Verkenningen twee kaartbladen getekend zijn van een gebied nabij Hilversum. Dat stuk is gedateerd 6 mei 1908. De vraag is echter of ze gedrukt kunnen worden. Die vraag wordt gesteld aan de daartoe bevoegde autoriteiten. Reeds één dag later, op 7 mei, komt er een antwoord. De directeur van de Topographische Inrichting laat weten dat er wat hem betreft geen bezwaar bestaat. Bij zijn dienst kan deze krijgsspelkaart langs *Photolithographischen weg* in kleur gereproduceerd worden. Nog in hetzelfde jaar worden de ontwerpen voor de kaart aan de Chef van de Generale Staf aangeboden. De nieuwe ontwerpen op de schaal 1:10.000 bleken een succes. De Hoofden van de Inrichtingen voor Militair Onderwijs waren er unaniem enthousiast over en op 9 oktober 1908 liet de Chef van de Generale Staf zich informeren over de kosten. Een oplage van vijfhonderd exemplaren zou f 3.220,- gaan kosten, een kleinere oplage van tweehonderd stuks f 2.500,-. Gekozen werd voor de laatste optie. Men verwachtte ruim honderd complete sets te verstrekken aan allerlei militaire autoriteiten en staven. Wel vond men de kosten hoog. Die zouden over meerdere jaren verdeeld moeten worden om ze onder de gewone uitgaven van de Topographische Inrichting te kunnen laten vallen. Zo is het ook gegaan. Op 30 oktober 1908 gaf de Minister van Oorlog toestemming om de krijgsspelkaart te vervaardigen. In 1909 werden de eerste vier bladen door de Afdeling der Militaire Verkenningen aangeleverd. Werkzaamheden van dringende aard maakten het de Topographische Inrichting in dat jaar echter onmogelijk de reproductie ter hand te nemen. In 1910 kwamen de eerste vier bladen gereed. Zeven bladen volgden in 1911. Ook in 1912 werden er zeven bladen gedrukt. Eind 1913 was de hele kaart klaar in een oplage van tweehonderd exemplaren en werd het verschijnen kenbaar gemaakt bij de daarvoor in aanmerking komende legercommandanten en staven. Een hele set kostte toen f 20,-. Opgeplakt op karton was dit f 35,-. Het is bijzonder aardig dat er in het archief betreffende de Krijgsspelkaart een lijstje bewaard gebleven is waarop aangegeven wordt aan wie, in totaal honderdvijf van de tweehonderd kaarten, ter beschikking gesteld werden (het is overigens niet duidelijk waar de overige vijftien exemplaren gebleven zijn). Deze verdeling werd gemaakt werd door de Chef van

de Generale Staf op 17 oktober 1908. Hij luidt als volgt:

Staat aangevende de autoriteiten, staven enz. wie een of meer exemplaren der krijgsspelkaart worden verstrekt:

<i>Chef van den Generalen Staf</i>	1	Exemplaar
<i>Inspecteur Generaal der Artillerie</i>	1	"
<i>Commandant van het veldleger</i>	1	"
<i>Divisie Commandanten: 4 x 1</i>	4	"
<i>Inspecteur der Infanterie</i>	1	"
<i>Inspecteur der Cavalerie</i>	1	"
<i>Inspecteur der Bereden Cavalerie</i>	1	"
<i>Inspecteur van den Geneesk.</i>		
<i>Dienst der landmacht</i>	1	"
<i>Regimentsstaven der Infanterie: 12 x 1</i>	12	"
<i>Bataljonsstaven der Infanterie: 48 x 1</i>	48	"
<i>Koloniale Reserve</i>	1	"
<i>Instructie Bataljon</i>	1	"
<i>Regimenten Huzaren: 4 x 2</i>	8	"
<i>Depots der Huzaren: 2 x 1</i>	2	"
<i>Eskadron Ordonnansen</i>	1	"
<i>Regimenten Veld-Artillerie: 4 x 2</i>	8	"
<i>Korps Rijdende Artillerie</i>	1	"
<i>Korps Pontonniers</i>	1	"
<i>Regiment Genietroepen</i>	1	"
<i>Hoogere Krijgsschool: [2 x 1]</i>	2	"
<i>Koninklijke Militaire Academie: [4 x 1]</i>	4	"
<i>Cadettenschool: [2 x 1]</i>	2	"
<i>Hoofdcursus te Kampen: [2 x 1]</i>	2	"

Totaal 105 Exempl.

Een herdruk in kleine oplage

Vanwege de schat aan (historisch-)geografische informatie en het unieke karakter van de *Krijgsspelkaart van Amersfoort en Omgeving* heeft de Stichting Vijverberg te Naarden een facsimile van deze kaart in zesentwintig bladen uitgegeven. Meer informatie hierover treft U aan in de vorm van een advertentie elders in dit nummer van *Caert-Thresoor*.

NOTEN

1. C. Koeman, *Geschiedenis van de Kartografie van Nederland, zes eeuwen land- en zeekaarten en stadsplattegronden*. Alphen aan den Rijn, 1983. Hfdst. 12, De militaire kartografie in de 19e eeuw, blz. 202.
2. ARA Den Haag, *Voorlopige plaatsingslijst van het archief van de Topografische Dienst en rechtsvoorgangers*, nr. 167: *Krijgsspelkaart, 1908-1909*.

SUMMARY

The War-game-map of Amersfoort and its surroundings The Topographische Inrichting made in the second half of the 19th and in the early 20th century several maps with an educational military goal. The *Krijgsspelkaart van Amersfoort and Omgeving* (scale 1:10.000) is one of these. It is a very detailed map and presents an enormous lot of important (historical-)geographical information. Research learned that it was compiled in the period 1907-1913 and that twohundred copies of this map in twentysix coloured sheets had been printed.